РЕЦЕНЗІЇ

Л.І. Шевченко, д-р філол. наук,
О.І. Ніка, канд. філол. наук

УКРАЇНСЬКА МОВА – AD FONTES

Стаття-рецензія на монографію: Григорій Півторак. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі „спільної колиски". – 2-е вид., доп. – К.: Арістей, 2004. – 179 с.

Серед гуманітарних проблем, що викликають чи не найбільше дискусій в українському суспільстві, є проблема походження національної мови.

Актуальність, і навіть гострота, питання зумовлена моральною й історичною необхідністю нашого народу самоідентифікуватися в колі інших народів, науково обґрунтувати факти, що свідчать про історико-цивілізаційні витоки українців, власне місце в еволюційному становленні людства, у світовій культурі.

Полеміка навколо "українського питання" точиться вже не одне століття. До неї долучаються не лише фахівці, а й аматори, любителі національної історії та словесності, які часто в силу наївних уявлень про методи науки і найщирішого прагнення переконати опонентів якщо не аргументами, то емоційним викладом висувають романтичні ідеї про походження українців.

Неоднозначно розв'язується питання етногенезу і в науці. Теорії, сформульовані різними науковими школами й окремими дослідниками, зазнають впливу ідеологем, часто наукової, вже недостатньо плідної, традиції, а подекуди, за умов відсутності аргументації, такі теорії є суперечливими.

Дискусії точаться навколо намагання максималістськи зорієнтованих дослідників міфологізувати історію, віднести генетичні витоки протоукраїнців до періодів світової історії, які ще потребують системного опису, зокрема і в аспекті фактології присутності чи неприсутності в них українського етносу.

Не менш суперечливими і тенденційно сформульованими є концепції, в яких українському народові відмовляють у праві на

власний історичний розвиток, підпорядковуючи його походження та етносвідомість еволюційним характеристикам інших етносів.

За умов становлення державності та визначення її національних перспектив і пріоритетів дискусії про етногенез дістають силу політичних аргументів, тому що дозволяють говорити про історично сформульовану, спадкоємну традицію власного бачення світу.

Суспільний, культурний і науковий контекст нашого часу, з огляду на сказане вище, потребує грамотного, переконливого пояснення реалій духовного життя народу, його права на знання особливостей історико-цивілізаційних традицій.

Постання української мови досліджується лінгвістами у процесі її формування як історично тяглий і цілісний процес. У цьому разі можна убезпечитися від наукових крайнощів, коли безпосередньо виводити українську мову ще з праіндоєвропейської прамови або ж починати її окремий відлік запізно – лише з XIV ст. Цілком природно, що формування окремішної мовної системи зі своїми специфічними лінгвальними характеристиками є результатом кількасотлітнього розвитку, а не одномоментною дією. З цієї причини українським дослідником Григорієм Півтораком, друге видання відомої монографії якого „Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі „спільної колиски" побачило світ у 2004 році (Київ, видавництво „Арістей"), визначаються етапні зрізи мови, пов'язані з послідовністю формування мовних рис:

– успадкованих від праслов'янської мови;

– таких, що виникли в дописемний період формування української мови (VI – X ст.);

– спричинених занепадом зредукованих ь та ъ.

Систематизація різнорівневих і різночасових мовних інновацій аргументовано детермінована слов'янським етно- та глотогенезом, обґрунтована причиново-наслідковою зумовленістю.

Вірогідність отриманих наукових результатів Григорія Півторака підтверджується комплексним підходом до реконструювання історії української мови на базі суміжних наук: мовознавства, історії, археології, антропології та ін.

Переконливою і логічною з цього погляду є доказова система науковця, що виявляється у структурній організації досліджуваного матеріалу. Рубрики монографії впорядковані хронологічно і

включають аргументацію цивілізаційного розвитку українців від віків, „покритих пилом", – до сучасної культурної ситуації. У цьому контексті надзвичайно важливими є додатки до видання – новий матеріал, який збагатив першу публікацію книги: історичні документи з національної історії та хронологія „тернистого шляху українства" – вимір звільнення української духовності з пут імперської агресії, шовіністичної нетерпимості і драматичних випробувань, які випали на долю рідного народу.

Мовознавець звертається до аналізу історико-лінгвістичних джерел українського народу, полемізує, атакож аргументує давню й новітню історію передусім мовними фактами, які є, на нашу думку, важливим матеріалом наукового доведення.

Формування мови прямо скорельоване Григорієм Півтораком з етносом, враховується лінгвістичний і соціально-психологічний факт усвідомлення відокремленості та самодостатності української мови на відміну від мови чи мов інших географічно суміжних масивів. Приміром, різночасовість і різнорідність наслідків занепаду зредукованих зафіксовує факт оформлення окремих мов і в основному завершує виформовування фонологічної системи української мови, що мотивується самодостатністю культурно-етнічних масивів із притаманними їм мовними традиціями і новаціями.

У дослідженні Г.П. Півторака аргументований виклад об'єктивованої історії української мови спростовує ідеологеми, стереотипи про праруську чи спільносхіднослов'янську мову, про єдину давньоруську народність і давньоруську мову. Важливо, що виклад дискусійних, складних за проблематикою і аргументацією питань, відбувається у формі, наближеній діалогічності. Дослідник ставить принципово важливі для ідентифікації українського етносу питання „Давньоруська народність: історична реальність чи ідеологічна вигадка?", „Що таке Русь, Росія, Великоросія, Малоросія?" – і вже в постановці проблем передбачає відповідь – логічно і фактологічно вивірену, однозначну і, безумовно, патріотичну. На переконання рецензентів, полемічний і патріотичний складники книги, якщо зважити на адресованість її широкому загалові читачів, додають цілісності викладу: книга підготовлена небайдужою до національної культурної історії людиною.

Перед автором стояли непрості з наукового погляду завдання. Відомо, якою складною є дискусія з приводу понятійного обсягу

понять Русь, Росія, Великоросія, Малоросія: не лише національні школи, але й окремі дослідники вже протягом кількох століть доводять своє право на автентичність назви, а отже й історії, яку ці назви позначають. Український професор пішов іншим шляхом, окреслюючи зміст понять передусім в етимологічному доведенні, що лише підкреслює вагомість наукового доробку Григорія Півторака над багатотомним „Етимологічним словником української мови" – праці-синтезі кращих українських мовознавців.

На сьогодні в історичній лінгвістиці питання про мовну ситуацію в Київській Русі фахово оцінюється дослідником як розрізнення різних рівнів функціонування мови – діалектного чи літературного, усної та писемної лінгвем. Г.П. Півторак визначає характерний для середньовічної доби розрив між літературною і діалектно-народною мовами та специфіку проникнення живомовних рис у писемні тексти періоду Київської Русі.

В оцінюванні літературномовної ситуації дослідник обґрунтовує наявність двох літературних мов, явища інтерферентності і динамічного корелювання у процесі функціонування, а також термінологічно їх усталює. Так, замість самоназви "руська мова" чи дослідницької назви "давньоруська мова" пропонується як основний термін "давньокиївська мова". Можемо визначити, що в історичній лінгвістиці запропонований термін (хоча й ще паралельно доповнений "давньоруська мова") набуває чинності на тлі термінологічної синонімічності позначення цієї літературно-писемної мови. Логічно, що переосмислення лінгвістичних даних у новому ключі не тільки корелює формат наукового дослідження, а й потребує адекватного термінопозначення, відмежування від двозначних формулювань, конотацій.

У площині народно-діалектної мови термін "давньоруська мова" є нонсенсом, і, як справедливо зауважує автор, диференціація мови зазначеного періоду дозволяє виводити не лише специфічно українські мовні характеристики та тлі інших слов'янських мов (не лише східнослов'янських), а й визначати діалектну помережаність українського мовного континууму. Так висновок про подолання опозиції між графічним традиціоналізмом і реальною вимовою текстів увиразнюється українськими живомовними вкрапленнями на різних мовних рівнях, а також зразковістю київської вимови писемних текстів. Актуалізований висновок Г.П. Півторака про періодизацію української мови та період XI – XII ст. як час

завершення її формування збігається з поглядами П. Житецького, О. Потебні, А. Кримського та ін.

Аксіоматичним у сучасному гуманітарному знанні стало твердження про антропоцентричну спрямованість наукового пошуку. Зверненість до людини – творця, її матеріальної та культурної історії домінує в наукових парадигмах. І коли йдеться про інтелектуальну присутність українців у важливих для людства дослідженнях, присвячених цивілізаційним витокам, історичній ретроспективі й перспективі народів і націй, книги рівня рецензованої монографії Григорія Півторака набувають особливого значення.

Адже не лише вузьке коло фахівців має змогу ознайомитися з системою поглядів на проблему етно- і глотогенезу одного з кращих українських філологів – докази вченого звернені до кожного, хто шукає відповіді на питання, раніше сформульовані і з властивою Григорію Півтораку науковою точністю вже викладені в роботі „Українці: звідки ми і наша мова”. Рецензована монографія доповнює знання, розширює духовні обрії українства і в цьому її науковий сенс.